

RESSENYES

MARTÍNEZ FERNÁNDEZ, Ángel

Επιγραφές Πολυρρηνίας (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, 103)

Atenes: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, ΤΑΠΑ, 2012, 266 p.

ISBN 978-960-386-028-0

Si es té en compte que, en els darrers temps, Grècia forma part de l'actualitat gairebé sempre a causa de la crisi econòmica, que a tots ens afecta però que aquest país la pateix de manera especialment sagnant, veure publicada una obra com aquesta constitueix una satisfacció múltiple. D'una banda, demostra que, fins i tot en aquesta època difícil, Grècia no oblidia el seu passat remot i li dedica aquest esforç editorial; de l'altra, la gran dedicació i l'alt rigor científic que el caracteritzen han donat com a resultat un producte d'una qualitat excel·lent.

El doctor Ángel Martínez ha fet nombrosíssimes aportacions a l'estudi de Creta durant l'Antiguitat. Són especialment notòries les dedicades al dialecte cretenc —sobretot al seu sistema preposicional i al seu lèxic— i la catalogació i l'edició d'inscripcions, on s'enquadra l'obra que ens ocupa¹. Cal considerar-la digna d'esment especial per part d'aquells que, procedents d'una formació en grec clàssic, transitem també per les rutes del

neohel·lenisme, atès que aquest llibre ha estat escrit en grec modern, amb un estil fluid i força entenedor.

Sols filòlegs de les característiques de l'autor d'aquest llibre poden abastar una obra d'aquesta índole, que porta de la Creta antiga a l'actual, i que fa palès, d'altra banda, el seu treball «a peu d'obra», movent-se sobre el terreny, parlant amb la seva gent i col·laborant amb destacats filòlegs i arqueòlegs grecs, entre els quals cal destacar Stavroula Markulaki, responsable del recinte arqueològic de Polirrènia, que prologa el llibre; a través dels agraïments expressats per l'autor al seu propi pròleg (p. 17 i 18), el lector copsa perfectament com n'ha estat de fructífera, i en quants sentits, aquesta col·laboració hispanogrega.

El pròleg de l'autor (p. 15-18) ofereix una condensada però exhaustiva memòria de les notícies i dels estudis epigràfics sobre Polirrènia, començant per aquells dels viatgers del segle XVIII, Edmund Chishull

1. No escau referenciar-les ara ni aquí, per la seva extensió. El lector interessat pot acudir al lloc web d'Ángel Martínez, més concretament a: <<http://amarfer.webs.ull.es/bibliografia.html>>. Hostatjat a la Universitat de la Laguna, dona informació abundant sobre les seves activitats, especialment, és clar, l'epigrafia.

(1671-1733)² i Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708)³, fins a la seva pròpia obra. Es pot dir que *Επιγραφές Πολυρρηνίας* és el resultat d'una tasca iniciada el 1997, any en què va començar el treball conjunt d'Àngel Martínez amb Stavroula Markulaki⁴. L'obra conté, doncs, tots els coneixements que hi ha sobre el tema fins ara, segons reflecteix el completíssim apartat de bibliografia (Βιβλιογραφία και συντομογραφίες, p. 19-27).

La introducció (Εισαγωγή, p. 31-66) consta de dues parts. La primera es dedica a posar el lector en antecedents sobre la situació geogràfica, la denominació, la història i l'estructura estatal de Polirrhènia; esdevé especialment interessant pel que fa a l'ètim del topònim. La segona part recull els testimoniatges respecte a aquesta qüestió, tant filològics —un total de divuit, per ordre cronològic, des del Pseudo-Escílax fins a la *Suda*— com epigràfics no procedents de la mateixa Polirrhènia —28 inscripcions de diversa índole i extensió, destacant per aquesta característica la número 25, de 45 línies. Així com els testimoniatges filològics es recullen en la seva llengua original —gairbé tots en grec antic—, els testimoniatges epigràfics s'acompanyen de la traducció al grec modern. El corpus d'inscripcions, en si mateix, també es presenta amb els texts traduïts, esforç indubtablement meritori i digne d'agrair per als lectors de l'àmbit hel·lenòfon.

Aquest corpus (Σύνταγμα επιγραφών), que, com és lògic, constitueix el nucli essencial de l'obra, queda dividit per criteris cronològics en tres apartats d'extensió desigual. El primer recull una sola i brevíssima inscripció del segle v a. C., clas-

sificada pel seu contingut entre les dedicatòries (αναθηματικές). El segon apartat, el de més extensió amb diferència, inclou 81 inscripcions d'època hel·lenística i imperial (ελληνιστική και αυτοκρατορική εποχή), repartides de la manera següent: decrets (ψηφίσματα, 2-5); cartes (επιστολές, 6-7), és a dir, correspondència oficial d'altres polis que es feia pública per la rellevància que tenia per a Polirrhènia; tractats d'aliança (συνθήκες συμμαχίας, 8); inscripcions que són dedicatòries (αναθηματικές επιγραφές, 9-13); inscripcions honorífiques (τιμητικές επιγραφές, 14-16); epitafis (επιτύμβια, 17-27); llistes de noms (κατάλογος ονομάτων, 28-76), tots gravats a les pedres de santuaris per impetrar la benedicció de la divinitat, encara que aquesta només s'hi esmenti explícitament dues vegades (51 i, amb reserves, 76); indeterminades (αδιάγνωστες, 77-78), pel seu caràcter molt fragmentari; llatines (λατινικές, 79-80), i altres (άλλες επιγραφές, 81-82), que es redueixen a una sola lletra cadascuna. El tercer i últim apartat, dedicat a les inscripcions cristianes (χριστιανικές επιγραφές), en conté una de sola (83).

L'anàlisi presenta sempre la mateixa estructura: descripció de la inscripció, lloc on es va trobar i estat en què es troba, edició de la inscripció i traducció —com ja s'ha dit— al grec modern, aparat crític o, si la inscripció era inèdita, notes crítiques, comentaris i bibliografia.

En una obra d'aquestes característiques, els índexs no suposen un mer complement, sinó que, en gran mesura, constitueixen una eina de treball valuosíssima per al professional, fins al punt que la utilitat de l'obra en si mateixa quedaria sensiblement

2. E. CHISHULL (1728), *Antiquitates asiaticae christianam aeram antecedentes* [en línia], Londres, Typis Guil. Bowyer, <http://books.google.es/books/about/Antiquitates_asiaticae.html?id=0o1CA-AAAcAAJ&redir_esc=y>.
3. J.P. de TOURNEFORT (1717), *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du roy* [en línia], París, Imprimerie Royale [pòstum], <http://books.google.es/books?id=KJiA-Pf7mWQC&hl=ca&source=gbs_similarbooks>.
4. Les primeres impressions del qual havia presentat l'autor a A. MARTÍNEZ FERNÁNDEZ (1998), «Inscripciones de Polirrhènia», *Fortunatae* 10, 77-105.

menyscabada si aquests no existissin o en fossin reduïts, però no és precisament el cas. Presenta un índex ben detallat de noms (ευρετήριο ονομάτων επιγραφών), dividit, al seu torn, en un de noms de persona masculins i femenins (ονόματα ανδρών και γυναικών), un de reis, emperadors i dignataris romans (ονόματα βασιλέων, αυτοκρατόρων και Ρωμαίων αξιωματούχων), un de divinitats, herois i advocacions culturals (ονόματα θεοτήτων, ηρώων και λατρευτικών επιθέτων), un de mesos (ονόματα μηνών) i un de topònims i gentilicis (τοπωνύμια και εθνικά). Es completa amb un índex lèxic, que llista les aparicions de paraules citant-ne el context immediat.

Finalment, com és costum en aquest tipus de treballs, per facilitar la remissió a repertoris previs, l'autor ofereix un quadre comparatiu de la numeració d'aquesta edició amb les anteriors i amb el *Supplementum Epigraphicum Graecum* (SEG), obra general de referència de l'epigrafia grega, de publicació anual. En últim lloc, informa sobre on es troba cadascuna de les inscripcions referenciades i dona una llista de les perdudes.

Tanca aquesta obra un recull de material fotogràfic i de gravats dels llocs on es van trobar les inscripcions i de la major part d'aquestes, els croquis corresponents i un mapa de Creta i de la zona concreta d'excavació. Davant d'aquesta part, és impossible deixar de pensar en les limitacions que imposa el suport editorial tradicional —el paper imprès— i que, tant els recursos en línia com el CD-ROM, per exemple, no coneixen. El material fotogràfic aportat per Ángel Martínez, emperò, és molt abundant: 164 il·lustracions en total, corresponents a pràcticament totes les inscripcions editades al llibre, que permeten que el lector es faci el càrrec de la tasca ingent que hi ha rere l'edició de qualsevol document epigràfic.

No és fàcil donar una idea del gran valor d'obres com aquesta, i encara és

més difícil triar-ne algun aspecte o alguns dels aspectes més destacables, perquè ha de considerar-se en conjunt: l'historiador hi troba les dades concretes que les fonts antigues passen per alt; el filòleg, la llengua en la seva forma concreta i real, l'estat en què es troba i l'evolució que ha seguit, i l'humanista, en definitiva, la imatge d'un model d'organització social, política i religiosa. Fins i tot la inscripció aparentment més nímia, breu o deteriorada és valuosa.

Potser s'hagi de fer, però, menció especial d'alguns casos que suposen innovacions. Ja entre els testimoniatges epigràfics no procedents de la mateixa Polirrhènia, Ángel Martínez proposa fer reconstruccions alternatives per a les inscripcions 1 i 2, com també una acurada reconsideració del text de la 25. Quant al corpus d'inscripcions editades, cal destacar-ne la 76, l'última de les llistes de noms, per la seva atzarosa història. Es tracta d'una secció de fust de columna, cilíndrica, trobada la dècada de 1930, que havia quedat caiguda al costat de l'entrador d'un hort sense que ningú no es fixés en la inscripció..., fins al 1999. La llista de noms pot confirmar l'existència d'un culte i d'un santuari d'Hera, divinitat el nom de la qual llegeix Ángel Martínez a la línia 16, la qual cosa s'ha de relacionar amb la inscripció 1, precisament una dedicatòria a aquesta deessa.

En resum, i per concloure, *Επιγραφές Πολυρρηνίας* reuneix tots els documents epigràfics d'aquest lloc, en una edició d'alt rigor filològic i molt acurada pel que fa a format i impressió. No ens resta sinó desitjar que la dedicació del doctor Ángel Martínez a aquesta disciplina i la seva col·laboració amb l'arqueologia grega doni, en el futur, nous fruits semblants.

Rubén J. Montañés
Universitat Jaume I

